

Boekbeoordelingen

De geheimtalen : het Bargoense standaardwerk, met een nieuw, nagelaten deel / J.G.M. Moormann, Nicoline van der Sijs, Enno Endt. - Amsterdam : Veen, 2002. -863 p.
ISBN 90-204-5945-7 Prijs : € 49,95

Het Bargoens mag zich de laatste jaren in een toenemende belangstelling verheugen. Sinds 1999 werden reeds enige andere woordenboekjes van Bargoens herdrukt (Sanders 1999, Roskam 2002). Nu is er een herdruk van de zorgvuldige documentatie van een reeks geheimtalen uit het Nederlandse taalgebied en enkele aangrenzende delen van Duitsland, door Moormann. Hij bracht bijna vijftig bronnen bijeen, zowel gedrukte woordenlijsten als handschriften, terwijl hij zelf ook fietsend vele woonwagenbewoners, zwervers, reizende handelaren en kramers aansprak in de hoop hun vertrouwen te winnen om hun geheimtalen vast te leggen. In zijn tekst behandelt hij deze vaak marginale groepen respectvol.

De toenemende belangstelling in binnen- en buitenland is wellicht toe te schrijven aan het feit dat dergelijke geheimtalen hun functie inmiddels hebben verloren. De laatste sprekers van de meeste van deze talen zijn overleden, en mensen die ze nog kennen krijgen op zijn hoogst een nostalgisch gevoel bij het weerzien van het jargon van hun jeugd. Werden de talen ooit gebruikt in de handel om heimelijk informatie uit te wisselen met partners, nu zijn ze gereduceerd tot herinneringen van kooplui, woonwagenbewoners en ambulante handelaren en hun afstammelingen.

Moormann heeft zich duidelijk laten inspireren door vergelijkbare projecten in het buitenland, zoals die van Francisque Michel in Frankrijk en Kluge en Avé-Lallemant in Duitsland rond 1900. Moormanns veldwerkgegevens vormen een waardevolle schat van gegevens, die voor Neerlandici van groot belang zijn. Het is nu niet langer nodig om stoffige bibliotheken te bezoeken, waar de plaatselijke bibliothecaris het boek niet kan vinden omdat hij een zwart boek zoekt (wat mij overkomen is; beide oorspronkelijke delen zijn overigens bruin van kleur). Antiquarisch waren deze *collector's items* nauwelijks te krijgen.

De twee boeken van Moormann zijn integraal herdrukt: niet facsimile, maar gescand en daarna zorgvuldig gecorrigeerd en met gemoderniseerde spelling heruitgegeven. Het eerste boek (p. 27-294), als proefschrift verdedigd in Nijmegen, bevat een theoretische beschouwing, het tweede boek al het bronnenmateriaal (p. 295-689, inclusief boekenlijst en noten). Er zijn nog enige ongepubliceerde bronnen uit Moormanns nalatenschap aan toegevoegd. Bovendien is het materiaal aanzienlijk toegankelijker gemaakt. Er is een complete alfabetische index van geheimtaalwoorden (Bargoens-Nederlands) samengesteld (p. 691-793), met verwijzingen naar de pagina's waar ze voorkomen, zowel in het theoretische gedeelte als in de bronnen. De bezorger heeft haar werkwijze verantwoord op p. 21-24. Bovendien heeft ze gezorgd voor twee extra registers: Nederlands-geheimtaal (795-847) en een thematisch register waar woorden uit dezelfde semantische domeinen zijn samengebracht (p. 849-863). Daardoor kan men het materiaal op vele manieren exploreren. Enno Endt, samensteller van een Bargoens woordenboek, heeft een speelse doch informatieve biografie toegevoegd van Moormann (p. 15-20). Moormann verdiende de kost als leraar en schooldirecteur.

Het theoretische gedeelte behandelt types geheimtalen: sommige gebruiken bestaande woorden uit de dagelijkse taal die op een of andere manier gemanipuleerd worden. 'Lettertalen' voegen een foneem of lettergreep toe aan een bestaand woord (*ga je mee* wordt *gadje jadie madie*). Andere talen gebruiken woorden uit vreemde talen, in Nederland vooral uit het Hebreeuws, Frans en Romani (Zigeunertaal). Vaak worden bestaande Nederlandse woorden ook met een andere betekenis gebruikt (*gorgel* voor *keel*), en ook worden er nieuwe woorden gevormd met bestaande morfologische procedés (*trappert* voor *paard*). Moormann bespreekt de verschillende technieken in hoofdstuk 1. In hoofdstuk 2 deelt hij de talen in naar hun functie: Bargoens wordt gesproken door reizende kooplui, dieventaal door criminelen, jargon in kringen van vakgenoten en kramertalen door gegoede burgers die in de handel zitten. Hoofdstukken 3 en 4 bespreken de invloed van Joden en Zigeuners op het Nederlandse Bargoens.

Moormann probeert de bronnen zo zuiver mogelijk te houden. Hij ontmaskert een aantal auteurs over geheimtalen die eerdere bronnen als hun eigen publiceerden. Bij zijn veldwerk heeft hij het vermeden om zelf eerst met een woord te komen, zo regionale vermenging voorkomend. Op deze manier schetst Moormann een beeld van de geheimtalen die zowel regionaal varieerden als ook in de loop der tijd nieuwe elementen in zich opnamen. De oudste bronnen laten vooral morfologische processen en metaforische betekenisuitbreidingen zien, terwijl de latere bronnen meer Joodse en Zigeunertaalelementen tonen. Joodse woorden zijn frequenter in het Noorden, terwijl het oosten en zuiden de meeste Zigeunertaalwoorden laten zien.

Moormann aarzelt ook niet om zijn blik over de grens te werpen, vooral richting Duitsland. Veel van de door Moormann in Nederland genoteerde woorden vinden we immers terug in geheimtalen van Scandinavië en het Duitse taalgebied (Rodi, Rotwelsch, Manisch, Jenisch). De geheimtaal van Joodse veehandelaren is door Moormann in Nederland gedocumenteerd, maar is ook in Duitsland opgetekend (bijv. Matras 1996).

Ik wil me hier verder toelleggen op de elementen uit het Romani in de verschillende geheimtalen (zie Bakker 2001 voor achtergrondinformatie). Over het algemeen heeft Moormann het bij het rechte eind wanneer hij woorden aan het Romani toeschrijft. Ik heb echter ernstige twijfels bij een klein aantal vroeg gedocumenteerde woorden die volgens Moormann uit deze taal komen: *bink* 'man, vriend', *sjanke* 'kerk', *gieze* 'vrouw, meisje', *trejers/trederik* 'schoen', *pooi* 'dorst', *gorgel* 'keel'. Deze behoren allemaal tot de oudste gedocumenteerde woorden in geheimtalen, maar vaak zijn er geen echte overtuigende Romani woorden te vinden in deze bronnen. *Bink* zou zijn afgeleid van Romani *beng* 'duivel'. De betekenisverandering is misschien nog acceptabel, maar het is te wijdverbreid en te oud. Het woord *sjanke* zou zijn afgeleid van *khangeri* 'kerk'. De <kh> in dit woord staat voor een geaspireerde /kh/. In geen enkel Romani dialect is deze gepalataliseerd. De klemtoon ligt bovendien op de laatste lettergreep. Op grond van de vorm is dit heel onwaarschijnlijk, en Moormanns eerdere etymologie, van *sanctus* 'heilig' past dialectaal wel. *Gieze*, *gids*, *gees* zou zijn afgeleid van Romani *gadži* 'niet-Zigeuner vrouw'. Dit woord is echter reeds gedocumenteerd voor de komst van de Zigeuners naar de Lage Landen. Een Romani woord voor schoen is *tirax*, dat inderdaad in Westeuropese dialecten gebruikt wordt, maar het woord *trederik* en varianten is te uitgebreid in Europa en te makkelijk af te leiden van *treden* en het in het vroege Bargoens veel gebruikte suffix *-erik*. Als men het woord voor 'water' in een Romani woordenboek opzoekt vindt men *pani* en *pai*. De betekenisverandering van 'water' naar 'dorst, drinken, rivier' is wellicht nog acceptabel, maar het moet worden uitgesloten op dialectgeografische gronden: sprekers van de Romani dialecten die de /n/ voor /i/ zijn kwijtgeraakt behoren tot de Vlax-groep, en die zijn pas in de late negentiende eeuw in West Europa terecht gekomen. Het woord *gorgel* zou van *krlo* zijn afgeleid, maar een bron 'gorgelen' is meer waarschijnlijk, vooral als het werkwoord ook en dergelijke metafoor laat zien in de zin: *poot hem met z'ne gorgel* 'vat hem bij z'n nek'.

Als we met deze kennis de vroegste bronnen hernieuwd bekijken op de aanwezigheid van Romani elementen, dan rijst twijfel bij een aantal andere woorden.

Als we deze uitsluiten, dan blijken Romani woorden, met een enkele uitzondering, pas in twintigste eeuwse bronnen gedocumenteerd te zijn. Een significante uitzondering is bron 7/52, van 1769, die in mijn telling 33 Romani woorden bevat (Moormann heeft er 65 geïdentificeerd).

Volgens Moormann is er een 'kern van Zigeunerwoorden die in bijna alle plaatsen voorkomt': *bink*, *gies*, *joekel* 'hond', *kachlientje* 'kip', *mangen* 'vragen, bedelen', *maro* 'brood', *mollen* 'doden', *sankse*, *trederikken*. Het aantal Romani woorden in Nederlandse geheimtalen blijft verrassend klein (hoogstens vijf of tien), en ook redelijk recent. Rond 1725 is bijna de gehele Zigeunerbevolking van Nederland, die nooit erg groot is geweest, verbannen dan wel gedood, voordat hun taal invloed konden hebben op de Nederlandse geheimtalen.

We mogen Moormann dankbaar zijn voor zijn gepassioneerde documentatie van deze geheimtalen, verzameld toen het nog mogelijk was. Het creëren van geheimtalen is een activiteit van alle tijden en plaatsen. Als men ééntalig is, kiest men er vaak voor woorden met opzet te verbasteren, volgens een afgesproken procédé (Moormanns lettertalen), of men verandert de betekenis via een metafoor. Heeft men toegang tot een lexicaal reservoir, dan kan men zulke vreemde woorden gebruiken om zich sociaal te onderscheiden. Dergelijke talen hebben

zich in recente decennia ontwikkeld in Nederland. Onder namen als Smurfentaal, Murks en Straattaal hebben zich onderscheiden varianten ontwikkeld van het Nederlands, beïnvloed door de talen van immigranten. Verder kan het hier genoemd worden dat er nog onlangs oudere geheimentalen zijn ontdekt waarvan het bestaan Moormann blijkbaar is ontgaan: eind jaren tachtig bleken verschillende vissersgemeenschappen, met name in IJmuiden, al generaties lang *mogedreek* te *tarpen* (omgekeerd te praten). Hiervan is niets terug te vinden in Moormanns boek.

Moormann hoopte ooit een index van de woorden te publiceren. Hij heeft een uitgebreid kaartsysteem opgebouwd, maar hij heeft het nooit kunnen voltooiën. Dankzij de computer en de ijver van de bezorger is zijn droom toch nog werkelijkheid geworden in deze uitgebreide herdruk. Moormanns promotor Jac. van Ginneken schreef profetisch in zijn voorwoord voor deel 1 in 1932: 'En nog lang nadat wij allen ons korte leven hebben afgelegd, zal in de antiquariaten over de hele wereld dat, naar wij hopen, drielijg werk van Moormann gezocht en rijk betaald worden; want iedere deskundige die zich aan dit soort stoffen waagt, zal het voortdurend moeten gebruiken en naslaan, en het dus in eigendom willen bezitten' (p. 28). Dankzij Nicoline van der Sijs is dit een stuk makkelijker en goedkoper geworden.

P. Bakker

BIBLIOGRAFIE

- Bakker 2001 – Peter Bakker: 'Romanes'. In: Guus Extra & Jan Jaap de Ruiter (red.): *Babylon aan de Noordzee. Nieuwe Talen in Nederland*. Amsterdam, 2001, p. 212-231.
- Matras 1996 – Yaron Matras: 'Sondersprachliche Hebraismen: Zum semantische Wandel in der hebräischen Komponente der südwestdeutschen Viehhändlersprache'. In: K. Siewert (red.): *Rotwelschdialekte*. Wiesbaden, 1996, p. 43-58.
- Roskam 2002 – Ewoud Sanders en Nicoline van der Sijs (ed.): Henry Roskam: *Boeven-jargon*. Amsterdam, 2002.
- Sanders 1999 - Ewoud Sanders: *Boeventaal en Gabbertaal. Twee Bargoense Woordenboekjes uit de eerste Helft van de Twintigste Eeuw*. Amsterdam, 1999.

Reynaert in tweevoud / Bezorgd door A. Bouwman, Bart Besamusca (Deel 1: *Van den vos Reynaerde*) en door Paul Wackers (Deel 2: *Reynaerts historie*). Amsterdam : Bert Bakker, 2002. ISBN 90 351 2392 1. Prijs: € 43,-

Afgezien van de edities door Ernst Martin in 1874 zijn *Van den vos Reynaerde* en *Reynaerts historie* (ook wel *Reynaert I* en *Reynaert II* genoemd) steeds afzonderlijk uitgegeven. In tegenstelling tot Martins edities geven Bouwman, Besamusca en Wackers de teksten hier bovendien in twee afzonderlijke banden uit, met de (in het *Woord vooraf* expliciet uitgesproken) bedoeling om vergelijking van beide verhalen mogelijk te maken zonder dat de lezer verplicht wordt daarvoor voortdurend heen en weer te bladeren. Zo'n parallelle lectuur wordt bovendien extra vergemakkelijkt en in zekere zin ook gestimuleerd, doordat in beide boekdelen onderaan op de rechter bladzijden telkens aangegeven wordt waar de overeenkomstige plaatsen in het andere verhaal te vinden zijn.

Deze op zich al interessante opzet is echter niet het enige aspect waarmee deze publicatie zich in het drukbevolkte landschap van de *Reynaert*-studies en -edities kan legitimeren. Ook tegenover de editie-Lulofs (1983, 1985²), de recentste die wetenschappelijke ambities had, heeft de editie van *Reynaert I* door Bouwman en Besamusca heel wat nieuws te bieden. In de toelichtende gedeelten, met name in het 'Nawoord' – vroeger fungeerde zo'n tekst als 'inleiding' – worden niet alleen, en vanzelfsprekend, de wetenschappelijke verworvenheden van de laatste jaren verwerkt, maar worden de accenten ook elders, juist gelegd en evenwichtiger verdeeld dan bij Lulofs – al valt zo iets, toegegeven, slechts subjectief te bepalen.

Hoewel de edities tevens bedoeld zijn als 'leesteksten' voor een breder publiek dan wat Martin indertijd voor ogen zal hebben gestaan, zijn ook hier dus filologisch-wetenschappelijke aspiraties aanwezig. De tekst wordt kritisch uitgegeven naar het 'Comburgse handschrift' wat *Reynaert I* betreft, naar het Brusselse handschrift KB 14601 wat *Reynaert II* betreft. Daarbij worden vrij veel en verre gaande aanpassingen ingevoerd, die het herkennen van woorden en het begrijpend lezen